

Громадянська компетентність як складова патріотичного виховання молоді: зміст, структура, особливості формування

Здійснено наукове обґрунтування поняття, проаналізовано зміст і особливості формування громадянської компетентності як складника національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Ключові слова: компетентність, громадянська компетентність, компетенція громадянськості, громадянське суспільство, національно-патріотичне виховання, політична соціалізація особистості.

Korneiko A. O., Korneiko M. M. Civic Competence as a Part of Patriotic Education of Youth: Content, Structure and Features of Formation.

In the article the authors scientifically substantiated the concept of the civic competence, analyzed the content of this phenomenon and the features of its development as a part of the national and patriotic education of youth.

Key words: competence, civic competence, competence of citizenship, civil society, national and patriotic education, political socialization of the individual.

Актуальність проблеми. Нині, коли наша держава переживає чи не найскладніший з моменту здобуття незалежності період, особливо актуалізується проблема вибору молоді людиною громадянсько-національних ідеалів та ціннісних орієнтацій. Як зазначається у методичних рекомендаціях МОН України з організації патріотичного виховання молоді, у сучасних суспільно-політичних умовах, коли ціною життя найкращих своїх синів Україна відстоює свободу і територіальну цілісність, саме сформованість у молоді розуміння приналежності до Українського народу та готовності захищати рідну землю від зазіхань зовнішніх ворогів набуває пріоритетного значення [12]. Можемо стверджувати, що ця проблема підноситься до рангу національних державних інтересів. Саме тому ми спостерігаємо значний інтерес суспільства та держави до проблеми патріотичного виховання молоді, що сприяє формуванню у підростаючого покоління почуття відповідальності не лише за власне майбутнє, а й за долю країни. Особлива роль у цьому процесі відводиться виховному потенціалу вітчизняної освіти.

Наскрізно пронизуючи навчально-виховний процес, патріотичне виховання в сучасних закладах освіти органічно поєднує численні компоненти, найважливішим з яких, на нашу думку, є громадянське виховання, оскільки повноцінне формування особистості не може позитивно реалізуватися без громадянської основи.

Отож, з огляду на специфіку сьогодення, важливою складовою національно-патріотичного виховання нині насамперед є формування такої особистісної характеристики як громадянськість, зміст і результат якої варто шукати у площині громадянської компетентності учнів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існує ряд праць із різних наукових галузей, які тією чи іншою мірою торкаються окремих аспектів поставленої проблеми. Зокрема, формування громадянської компетентності як якісної характеристики громадянської культури особистості є предметом розгляду як зарубіжних, так і вітчизняних досліджень із соціології, політології, психології. У працях Г. Алмонда, С. Верби, Р. Даля, Ю. Підлісної, В. Степаненка та ін. сутність і структура громадянської компетентності, засоби та шляхи її формування розглядаються з позицій значущості цього явища в сучасних умовах становлення громадянського суспільства як складової процесу політичної соціалізації особистості.

Разом з тим, аналіз наявних розробок дає підстави для висновку, що у педагогічній науковій літературі питання формування громадянської компетентності висвітлено недостатньо. Педагогіка стосується лише окремих аспектів проблеми. Так, зокрема, досліджуються: педагогічний супровід формування громадянської та політичної культури молоді в нових історичних умовах (О. Безрукова, Р. Гера, Л. Снігур, В. Ребало), складові громадянського виховання учнів (В. Абушик, В. Пряникова, О. Волков, Є. Зеленов), формування громадянської та політичної культури школярів під час вивчення окремих навчальних дисциплін (С. Гехтляр, Д. Охременко, П. Шевченков) тощо.

Ряд досліджень у педагогічній науці присвячено загальній проблемі компетентності особистості учня та її окремих видів – дослідницької, інформаційної, комунікативної, правової, економічної тощо. Суспільні та політичні виклики сьогодення привели до появи у науковій літературі ряду праць, присвячених аналізу змісту громадянської компетенції як системної якості (Ю. Підлісна, О. Пометун, Т. Смагіна, В. Шахрай).

Однак продовжує відчуватися дефіцит досліджень педагогічного аспекту проблеми формування громадянської компетентності молоді як якості громадянина, члена громадянського суспільства в контексті національно-патріотичного виховання.

Метою нашого дослідження є наукове обґрунтування поняття, змісту та особливостей формування громадянської компетентності як складової національно-патріотичного виховання учнів.

Виклад основного матеріалу. Успішність розпочатої Україною соціально-політичного «перезавантаження» та системного оновлення усіх сфер суспільного життя залежить не тільки від прогресу економіки та модернізації правових відносин, а й від рівня розвитку громадянського суспільства [14, 14]. Стан його зрілості, характер і модель взаємодії з державою взаємно детерміновані з процесом формування і розвитку громадянської компетентності особистості як соціального явища. Вона, на думку ряду дослідників, є кваліфікаційною характеристикою власника статусу «громадянин». Тому нарощування критичної маси соціально небайдужих, патріотично налаштованих і політично компетентних громадян, які здатні й повинні брати участь у суспільному житті, – це питання, від вирішення якого залежить успішність соціальної, політичної, культурної та економічної трансформації суспільства [19, 337–339].

Сучасні пріоритети духовно-інтелектуального розвитку вказують на зростаючу роль у становленні громадянського суспільства виховного потенціалу системи освіти. Тому нині соціум саме перед освітньою галуззю ставить завдання підготовки активної, конкурентоздатної, компетентної у вирішенні життєвих проблем, готової до виконання громадянських обов'язків та відповідальності за свою країну особистості. Тим самим проблема формування громадянської компетентності учнівської молоді стає однією із найзатребуваніших українським суспільством.

Поняття «громадянська компетентність» у сучасній науці стало предметом досліджень порівняно недавно і розроблено недостатньо. Детальний аналіз наукових розробок свідчить, що у більшості досліджень при усій їх теоретичній та практичній значущості зазначена проблема розглядається в контексті, дотичному до інших питань, – громадянської освіти, соціалізації особистості, розвитку правової культури, проблематики громадянського суспільства тощо [5, 19].

Серед науковців навіть немає єдиного підходу до термінологічного тлумачення означеного поняття, про що свідчить здійснений нами контент-аналіз основних досліджень проблеми (див. табл.1).

Як бачимо, в ряді випадків використовуються навіть різні означення одного поняття: «громадянська компетентність», «громадянська компетенція», «громадянські компетенції», «компетенція громадянськості» тощо.

Однак, при усій різноманітності трактувань зазначеної дефініції, можна виділити дещо спільне, що об'єднує авторські підходи до тлумачення її сутності: суть громадянської компетентності полягає у єдності громадянських знань та умінь і готовності до активної участі в суспільно-політичному житті з метою реалізації своїх громадянських прав, свобод та обов'язків перед державою і суспільством.

Окреслюючи змістові характеристики громадянської компетентності як особистісної характеристики, необхідно відзначити поліаспектність та структурованість цього поняття. Так, на думку ряду науковців, показниками досліджуваного явища є сформованість в особистості окремих компетенцій, які можна розглядати як структурні компоненти компетентності громадянськості. Серед них виділяють: політичну компетенцію, що передбачає знання принципів та напрямків державної політики, інтерес до політичних подій місцевого, національного та міжнародного масштабу, політичну активність

Таблиця 1

Контент-аналіз наукових досліджень з проблеми дефініції поняття «громадянська компетентність»

Автор	Зміст поняття
В. Журова	Громадянська компетентність – це інтегративна характеристика особистості, яка являє собою синтез когнітивного, мотиваційно-ціннісного, діяльнісного й рефлексивного компонентів і проявляється у засвоєнні громадянських знань та умінь, навичок й досвіду громадянської діяльності, наявності системи громадянських цінностей і розвинутих громадянських якостей, необхідних для самовдосконалення, що відображає готовність ефективно здійснювати соціально значущу громадянську діяльність [5, 19]
І. Зимня	Компетенція громадянськості ... [це] знання і дотримання прав та обов'язків громадянина; свобода й відповідальність, впевненість у собі, власна гідність, громадянський обов'язок; знання та гордість за державні символи (герб, прапор, гімн) [6, 33]
Г. Котова	[Громадянська компетентність – це] сумарний показник компетенцій громадянськості, а також комплекс громадянських знань та умінь, громадянських якостей, навичок і практичного досвіду громадянської діяльності, які спричинені орієнтацією суб'єкта на реалізацію громадянських цінностей [10, 189]

Автор	Зміст поняття
В. Масленникова	Громадянська компетенція – це сукупність готовності та здатності, що дозволяють особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати увесь комплекс громадянських прав і обов'язків в демократичному суспільстві, застосовувати свої знання та вміння на практиці [11, 4]
Г. Мюнклер	Громадянська компетентність розуміється як сукупність кваліфікаційних передумов як для того, щоб реалізувати права, так і для того, щоб виконувати обов'язки, зумовлені статусом громадянина [13]
Ю. Підлісна	В широкому розумінні громадянська компетентність виступає як різновид соціальної компетентності, як функція громадянського суспільства, що генерує ґрунт для ефективної і успішної діяльності особистості, соціальних груп і всього суспільства в цілому. У вузькому смислі громадянська компетентність виступає як параметр діяльності особистості, що соціалізована під впливом громадянських цінностей, норм і правил, і який відображається в наявності знань, навичок і вмінь стосовно політичної сфери [14, 8–9]
О. Пометун	Громадянська компетентність як здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка включає й певний рівень психологічної готовності до активного здійснення суспільного життя – громадянськість [15, 18]
С. Рашидов	[Компетенції громадянськості –] це компетенції, необхідні індивіду для активної громадянськості, соціальної включеності та реалізації своїх прав і свобод [16, 224]
Т. Смагіна	Громадянська компетентність – сукупність знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, успішно реалізуватися як громадянина української держави [17]
В. Шахрай	Громадянська компетентність – це феномен і сукупність властивостей індивіда, що соціалізований під впливом громадянського суспільства. При цьому вона виступає у вигляді соціокультурних, ціннісно-ментальних, власне професійних, морально-етичних й інших знань, навичок та вмінь, що мотивують індивідуальну й групову активність особистості [22, 9]
Рекомендації Ради Європи «Ключові компетенції для навчання протягом всього життя»	Громадянські компетенції дозволяють індивідам у повному обсязі брати участь у громадянському житті, ґрунтуючись на знаннях соціальних та політичних понять і структур й готовності до активної та демократичної участі ... базуються на знаннях понять демократії, справедливості, рівності, громадянськості та громадянських прав ... а також на знаннях того, як вони застосовуються різними інститутами на місцевому, регіональному, національному, європейському та міжнародному рівнях [9]

та раціональну політичну поведінку; правову компетенцію (розуміння громадянських прав та обов'язків, знання Конституції й інших чинних номативно-правових актів та прагнення їх дотримуватися, набуття нових правових знань), патріотичну компетенцію (знання і любов до рідної мови, історії та культури, повага до національних символів, традицій та звичаїв, ставлення до своєї вітчизни та свого народу як до найвищої цінності) тощо [7, 14].

Процес формування громадянської компетентності учнівської молоді має аксіологічний, гносеологічний (когнітивний) та праксеологічний виміри [16, 224]. Аксіологічний (мотиваційно-ціннісний) вимір фокусується на аналізі певних цінностей і представляє особистість як носія певної громадянської позиції, тобто специфічної системи ціннісних орієнтацій і сформованих на їх основі уподобань та переконань щодо стану й перспектив суспільного розвитку,

окремих соціальних проблем та своєї ролі в суспільному процесі у цілому. Проблеми виховання громадянськості особистості в її аксіологічному вимірі зводяться до того, наскільки актуальні подані цінності для індивіда, чи не суперечать нові цінності засвоєним раніше, тощо.

Гносеологічний (когнітивний, пізнавальний) вимір громадянської компетентності передбачає засвоєння індивідом знань, необхідних для самореалізації як повноправного громадянина. Він означає, що індивід набуває специфічної когнітивної компетенції, за допомогою якої формує власний світогляд, здатність пояснювати та визначати ситуацію з точки зору громадянськості та патріотизму. Загалом це знання про принципи функціонування соціальної системи, права та обов'язки, норми поведінки, громадянські свободи тощо. Основними питаннями у проблемі

виховання громадянськості на гносеологічному рівні є: наскільки досяжні такі знання індивіду, наскільки вони відповідають його культурному рівню та наскільки успішно вписуються в існуючу картину світу індивіда. Якісним показником сформованості даного рівня громадянськості буде обсяг громадянських знань.

Праксеологічний (діяльнісний) вимір громадянської компетентності визначається характеристиками громадянської активності особистості. Він реалізується за умови сформування в молодій людини так званої габітуальної компетенції [13] – здатності доповнювати наявні знання відповідною практичною активністю, що базується на вмінні відчувати солідарність і зацікавленість у вирішенні спільних суспільних проблем та ефективно взаємодіяти з іншими громадянами держави. Особистість із належним рівнем громадянської компетентності характеризується критичною та творчою рефлексією і прагненням до конструктивної участі як у діяльності громади, так і в прийнятті рішень на загальнодержавному рівні [16, 223].

Для формування громадянської компетентності саме шкільний вік є найбільш сензитивним, оскільки на цьому етапі рівень розвитку розумових процесів поєднується з їх критичною спрямованістю; формується власна точка зору з різних питань, посилюється самостійність, ініціативність; це час активного формування соціальних інтересів і життєвих ідеалів. Зазначені особливості є об'єктивними передумовами для формування громадянської компетентності, оскільки відповідають внутрішнім потребам молоді людини в суспільній активності, пізнанні навколишнього світу, комунікуванні та соціалізації [8, 72].

Виходячи з цього, саме учнівська молодь є тією соціально-демографічною групою, в середовищі якої формується новий соціокультурний тип особистості, яка через процес громадянської та національної самоідентифікації здобуває здатність до активної участі у розбудові України.

На жаль, протягом багатьох років система виховання учнівської молоді у вітчизняній школі не була спрямована на вирішення складних завдань формування громадянської компетентності особистості. На думку ряду дослідників, інституційна модель школи, яку освіта успадкувала з радянських часів, не вкладалася у новий контекст формування громадянського суспільства [3, 151]. Окрім того, освітній процес, зорієнтований насамперед на опанування професійно значущими знаннями, уміннями і навичками та формування практичних якостей, не сприяв достатньою мірою вихованню таких важливих, але досить абстрактних характеристик як патріотизм, почуття громадянського обов'язку, стійка громадянська позиція тощо.

Однак після драматичних подій останніх років стало зрозумілим, що пошук ефективних шляхів формування громадянської компетентності у молоді є одним із головних завдань сучасної педагогічної науки [5, 20].

Очевидно, що назріла проблема розробки з подальшим включенням до системи державних освітніх стандартів та впровадженням на усіх рівнях освітньої системи загальнодержавної програми громадянського просвітництва. Змістовими та структурними компонентами цієї програми повинні стати громадянська і політична освіта, а також національно-патріотичне громадянське виховання, а кінцевим результатом – формування особистості, компетентної з точки зору громадянськості.

Протягом певного часу цей процес пов'язувався суто зі змінами змісту певних навчальних дисциплін. Однак набутий досвід, а також аналіз останніх досліджень зарубіжної педагогічної науки дає підстави припустити, що ефективність формування громадянської компетентності в учнів залежить не тільки і не стільки від змісту навчання, скільки від правильності добору методів як навчання, так і виховання [20; 21].

Зокрема, у процесі формування громадянської компетенції дослідники розрізняють методи формування громадянських знань і методи вироблення громадянських навичок. Перший блок представлений інформаційно-дискусійними (лекції, бесіди, розповіді, проблемні завдання, перегляд відео тощо) і методами самостійного здобуття знань (виконання завдань із застосуванням підручників, монографій, біографій, історичних розповідей і т. ін.). Методи вироблення громадянських навичок спрямовано на формування інтелектуальних навичок (через використання можливостей дискусії, «мозкового штурму», театралізації, політичних ділових ігор, аналізу оперативної політичної інформації) та практичних навичок (проведення соціологічних опитувань, робота у волонтерських, благодійних організаціях, участь у суспільно значущих загальнонаціональних заходах, робота над створенням громадських проектів тощо) [10, 190].

Висновки. Таким чином, говорячи про сукупність педагогічних умов, що дозволяють інтенсифікувати процес формування громадянської компетентності учнів, на нашу думку, доцільно визначити такі:

- акцентування і збагачення громадянськознавчою проблематикою дисциплін навчального плану в освітньому процесі;
- оптимальне поєднання у виховній діяльності традиційних та інноваційних технологій виховання громадянськості, а також використання активних та інтерактивних методів національно-патріотичного

виховання з метою формування високого рівня громадянської й політичної культури учнів;

– орієнтація позанавчальної діяльності на сприяння національній та громадянській самоідентифікації учнів через закріплення громадянських знань, умінь та особистісних характеристик шляхом залучення до соціально значущої суспільної діяльності.

Проблема формування громадянської компетентності учнівської молоді вимагає

подальшого наукового осмислення і практичних експериментів як одна з найбільш затребуваних суспільством. Формування громадянської компетентності школярів повинно стати свого роду соціальним проектом як усієї виховної системи ЗНЗ, так і її національно-патріотичної складової. Тому важливо, щоб кожен суб'єкт реалізації цього проекту бачив у ньому актуальне завдання вітчизняної освітянської спільноти в умовах свободи світоглядного та політичного вибору.

Література

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/81534>.
2. Безрукова О. А. Громадянсько-політична соціалізація юнацтва регіону (на прикладі м. Запоріжжя) : автореф. дис. ... канд. соціол. наук / Ольга Анатоліївна Безрукова. – К., 2006.
3. Гранин Ю. Роль образования в формировании нации / Ю. Гранин // Высшее образование в России. – 2006. – № 10. – С. 151–154.
4. Даль Р. А. Проблемы гражданской компетентности / Роберт А. Даль [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php>.
5. Журова В. Г. Формирование гражданской компетентности студентов / В. Г. Журова // Пед. образование и наука. – № 12. – С. 19–22.
6. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И. А. Зимняя // Компетенции в образовании: опыт проектирования : сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. – М. : ИНЭК, 2007. – С. 33–45.
7. Злобина Е. А. Формирование гражданской компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки в вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Елена Александровна Злобина. – Киров, 2012. – 22 с.
8. Иваненков С. П. Проблемы социализации современной молодежи / С. П. Иваненков. – СПб. : Синтез-Полиграф, 2003. – 415 с.
9. Ключові компетенції для навчання впродовж життя : рекомендації Парламенту Ради Європи від 18 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://adukatar.net/wiki/index.php>.
10. Котова Г. Л. Индикаторы сформированности гражданской компетентности / Г. Л. Котова // Компетенции в образовании : опыт проектирования : сб. науч. тр. / под ред. А. В. Хуторского. – М. : ИНЭК, 2007. – С. 189–195.
11. Масленникова В. Ш. Педагогическая модель социально-ориентированной личности студента : метод. пособ. / В. Ш. Масленникова. – Казань : ИСПО РАО, 2006. – 124 с.
12. Методичні рекомендації з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у 2014/2015 навчальному році // Лист М-ва освіти і науки України від 27.11.2014 № 1/9–614 «Про Методичні рекомендації з патріотичного виховання».
13. Мюнклер Г. Громадянська компетентність / Герфрид Мюнклер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pavroz.ru/dov/munklerpgk.doc>.
14. Подлесная Ю. Е. Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития : автореф. дис. ... канд. полит. наук / Юлия Евгеньевна Подлесная. – М., 2006.
15. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісн. програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С.18.
16. Рашидов С. Деякі теоретичні аспекти виховання громадянськості / С. Рашидов // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / [за заг. ред. В. І. Сипченка]. – Вип. LVIII. – Ч. III. – Слов'янськ : СДПУ, 2011. – 266 с. – С. 219–227.
17. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Таїса Миколаївна Смагіна. – К., 2007.
18. Снігур Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості : автореф. дис. ... докт. психол. наук / Людмила Анатоліївна Снігур. – К., 2005.
19. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні: проблеми інституціоналізації / В. Степаненко // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 7. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – С. 320–341.
20. Сысоева М. Е. Подготовка студентов педагогических вузов Франции к гражданскому воспитанию школьников (80–90 годы, XX век) : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Марина Ефимовна Сысоева. – М., 1999. – 24 с.
21. Фахрутдинова А. В. Гражданское образование учащихся в средней школе США (конец XX века) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. / Анастасия Викторовна Фахрутдинова. – Казань, 2001. – 22 с.
22. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства / В. М. Шахрай // Український соціум. – 2008. – № 2. – С. 123–135.